

§ 30. Дзеепрыслоўны зварот, знакі прыпынку

189. Прачытайце. Выдзеленыя спалучэнні слоў вымаўляйце з павышэннем тону, калі яны знаходзяцца ў пачатку ці ў сярэдзіне сказа, і з паніжэннем — калі ў канцы.

На маладой сасонцы прыхарошвалася вавёрка. **Пераскокваючы з адной галінкі на другую**, цікавала за мной. Бачыла, што я, **стаіўшы дыханне**, сачу за ёй, і нібы старалася спадабацца мне. Трымалася велічна, грацыёзна. Здаецца, яна тут адчувала сябе гаспадыняй. Я ж уздрыгваў ад кожнага выпадковага гуку, **баючыся сустрэчы з лесніком**. Вавёрка глядзела на мяне з даверам і нібы заклікала смялей трымацца. Яна скочыла на самую ніжнюю галінку, **пакруцілася на ёй і, слаба піскнуўшы**, зляцела на зямлю. Хутка-хутка пабегла туды, дзе сярод лесу віднелася шырокая прагаліна (*У. Мязэвіч*).

Назвайце ў выдзеленых спалучэннях слоў дзеепрыслоўі і залежныя ад іх словы. Калі яны выдзяляюцца коскамі?

Дзеепрыслоўе разам з залежнымі ад яго словамі ўтварае **дзеепрыслоўны зварот**. Ён з'яўляецца адным членам сказа — развітай акалічнасцю: *Высока ў небе, раскінуўшы крылы, плаваў каршун* (М. Даніленка).

Дзеепрыслоўны зварот і адзіночнае дзеепрыслоўе выдзяляюцца ў вымаўленні інтанацыяй і паўзамі, а на пісьме — коскамі.

Звярніце ўвагу!

Адзіночнае дзеепрыслоўе, якое стаіць у канцы сказа і адказвае на пытанне *я к?*, не выдзяляецца ў вымаўленні інтанацыяй і паўзай, а на пісьме — коскай: *Дзед ішоў дахаты (я к?) не спяшаючыся.*

190. Разгледзьце схему. Звярніце ўвагу на месца дзеепрыслоўя (дзеепрыслоўнага звароту) у сказе, на пастаноўку знакаў прыпынку.

Дзеепрыслоўе і дзеепрыслоўны зварот

====, |.....|.
|.....|, =====.
... , |.....|,

Раскажыце з апорай на схему правіла выдзялення на пісьме дзеепрыслоўнага звароту.

191. Прачытайце прыказкі. Знайдзіце дзеепрыслоўі і вызначце, дзеянне якой асобы яны перадаюць. Выпішыце спачатку сказы з адзіночнымі дзеепрыслоўямі, а потым — з дзеепрыслоўнымі зваротамі. Пастаўце знакі прыпынку, устаўце прапушчаныя літары, падкрэсліце як члены сказа дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты.

1. Лета прагуляўшы **весе..ю** не **збяр..ш**. 2. Дрэмлючы нічога не выдрамл..ш. 3. Напрацаваўшыся да пот.. **пад'ясі ў ахвоту**. 4. Каля вады ходзячы намочышся, а каля агн.. — апяч..шся. 5. І ў мал.. **дарогу збіраючыся бяры з сабой сена**. 6. Махлюючы свет пройдзеш, але назад ці верне..ся?

- Назавіце пачатковую форму выдзеленых слоў.
- У якіх дзеясловах напісанне і вымаўленне не супадаюць?

Падрыхтуйце выказванне на тэму адной з прыказак (на выбар).

Вымаўляй: *намо́чы[с']ся, апяча́[с']ся, ве́рне[с']ся.*

Пішы: *намочышся, апячэшся, вернешся.*

192. Падбярыце да дзеепрыслоўяў залежныя словы. Сказы запішыце, падкрэсліце дзеепрыслоўныя звароты як члены сказа. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

1. Атрымаўшы (ш т о? д з е?), Пеця радасны ішоў дадому.
2. Упершыню мы праехаліся ў метро, пабываўшы (д з е? к а л і?).

3. Рэчка, робячы (ш т о? д з е?), вырывалася на прастор і цякла далей павольна і спакойна. 4. Птушкі, адлятаючы (к а л і? к у д ы?), збіраюцца ў вялікія чароды і падоўгу кружацца ў небе, развітваючыся (я к? з ч ы м?).

193. Прачытайце тэкст. Выпішыце сказы з дзеепрыслоўнымі зваротамі, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку.

Матылёк

Набліжаецца навальніца. Недзе далёка прабубніў гром.

На ўзлеску ўсё заварушылася. Мурашка кінуўшы свой груз пабегла хутчэй да мурашніка. Зарываючыся носам у пясок хутка прапоўз чорны жук, праляцеў чмель натужна гудучы.

Лётае на ўзлеску матылёк.^{сн} Вось ён сеў на бліскуча-зялёны ліст, павёў крыльцамі, перабраў ножкамі. Не спадабалася тут — зноў затрапятаў над кветкамі.

Наляцеў вихор. Чорная хмара закрыла сонца, і адразу неба схіл разрэзалі трэшчыны маланак, задрыжэла зямля.

Тонка піскнуўшы мільганула ў гушчар сінца, сігануў у карчы заяц.

Лётае на ўзлеску матылёк. Заўважыў непадалёку пушынку — дагнаў, стукнуў яе так, што тая паляцела ўніз. Апусціўся на кветку, пакратаў ножкамі.

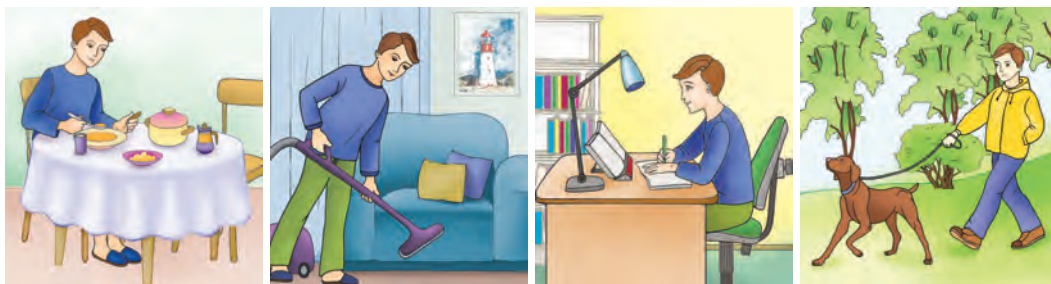
У гэты момант буйная кропля ўпала на крыльца. Матылёк адпіхнуўся ножкамі — хацеў узляцець. Упаў, на яго пасыпаліся новыя кроплі, прыбілі да зямлі. Ён заплюшчыў вочы... (*Паводле У. Аляхновіча*).

Параўнайце сказы з дзеепрыслоўнымі зваротамі і сказы з аднароднымі выказнікамі, у якіх перадаюцца дзеянні насельнікаў лесу. Якія з іх перадаюць большую дынамічнасць, імклівасць у развіцці дзеяння? Якія лексічныя і граматычныя сродкі дапамагаюць перадаць гэта? Зрабіце вывад пра сэнсавую і стылістычную ролю дзеепрыслоўяў у тэксце.

Зрабіце вусны выбарачны пераказ на тэму «Перад навальніцай» (апусціце інфармацыю пра матылька). З гэтай мэтай перачытайце ўважліва тэкст і выберыце тое, што непасрэдна адносіцца да тэмы. Ці ўвойдуць у пераказ выпісаныя вамі сказы з дзеепрыслоўнымі зваротамі? Якой інфармацыяй трэба іх дапоўніць?

194. Разгледзьце малюнкi. Раскажыце, што робіць хлопчык, прыйшоўшы дамоў са школы. Некалькі сказаў запішыце, выкарыстаўшы дзеепрыслоўі: адпачыўшы, прачытаўшы, спісваючы, закончыўшы.

195. Замяніце выдзеленыя спалучэнні слоў фразеалагічнымі зваротамі, у склад якіх уваходзяць дзеепрыслоўі. Скажы запішыце. Ці трэба выдзяляць коскамі фразеалагізмы з дзеепрыслоўямі?

1. Выступленне на сцэне сваіх аднакласнікаў вучні слухалі **вельмі ўважліва**. 2. Пасля цяжкага працоўнага дня Васіль спаў **вельмі моцна**. 3. Мая маці заўсёды многа працавала, яна не любіла сядзець **нічога не робячы**. 4. Працавалі хлопцы **вельмі старанна**. 5. Міколка рэдка калі гаварыў праўду, і зараз ён зманіў **вельмі лёгка**.

Для даведкі: *вокам не маргнуўшы, склаўшы рукі, не пакладаючы рук, як пшаніцу прадаўшы, затаіўшы дыханне.*

Звярніце ўвагу!

Калі дзеепрыслоўі ўваходзяць у склад фразеалагізмаў (устойлівых выразаў), то такія спалучэнні на пісьме коскамі не выдзяляюцца.

196. Выберыце сказы, у якіх дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты не выдзяляюцца коскамі. Абгрунтуйце свой выбар. Запішыце сказы, падкрэсліце дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты як члены сказа.

1. Снег зляжаўся, прамёрз, і толькі зрэдку лыжына правальваецца прабіваючы зледзянелую скарынку (*І. Навуменка*). 2. Васіль любіў хадзіць па лесе не спяшаючыся (*С. Давідовіч*). 3. Антон

натапырыўся і сядзеў як мыла з’еўшы (*М. Лупсякоў*). 4. Людзі пачуўшы гэты дзіўны спеў спыняліся і задраўшы галовы намагаліся адшукаць жаваранка ў яркім вясновым блакіце (*І. Шамякін*). 5. Маці ўжо гады тры таму перабралася з вёскі, але паранейшаму не можа сядзеццэ склаўшы рукі (*А. Жук*).

Раствумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры дзеепрыслоўных зваротах у іншых сказах.

§ 31. Дзеепрыслоўі незакончанага трывання, іх утварэнне і правапіс

197. Прачытайце тэкст. Дакажыце, што ён належыць да навуковага стылю. Перакажыце змест тэксту.

Дзеепрыслоўі могуць быць незакончанага і закончанага трывання.

Дзеепрыслоўе **незакончанага** трывання абазначае незакончанае дадатковае дзеянне, якое звычайна адбывалася ці адбываецца адначасова з асноўным дзеяннем, выражаным дзеясловам-выказнікам. Яно адказвае на пытанне *што робячы?* У сказе *Конь, напружваючыся, цягнуў цяжкі воз* дзеепрыслоўе незакончанага трывання *напружваючыся* (што робячы?) абазначае незакончанае дадатковае дзеянне, якое адбывалася адначасова з асноўным дзеяннем, выражаным дзеясловам-выказнікам *цягнуў* (напружваўся і цягнуў).

Дзеепрыслоўе **закончанага** трывання звычайна абазначае закончанае дадатковае дзеянне, якое адбылося раней за асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам, ці пасля яго. Яно адказвае на пытанне *што зрабіўшы?* У сказе *Азірнуўшыся, ён убачыў на вуліцы цяпельца* дзеепрыслоўе закончанага трывання *азірнуўшыся* (што зрабіўшы?) абазначае закончанае дадатковае дзеянне, якое адбылося раней за асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам *убачыў* (спачатку азірнуўся, а потым убачыў).

Звярніце ўвагу!

Ад дзеясловаў незакончанага трывання ўтвараюцца дзеепрыслоўі незакончанага трывання, а ад дзеясловаў закончанага трывання — дзеепрыслоўі закончанага трывання.